

„ŽENSKO PISMO” I KATOLIČKI ANGAŽMAN SIDE KOŠUTIĆ

(na primjeru konstrukcije protagonistkinja u romanesknoj trilogiji *S naših njiva*, 1944.)

Kornelija Kuvač-Levačić - Jelena Alfrević

Sveučilišta u Zadru
Odsjek za hrvatski jezik i književnost
klevac@unizd.hr

UDK: 821.163.42.09Košutić., S.
821.163.42.312.2
Izvorni znanstveni rad
Primljeno 05/2017.

Sažetak

Rad istražuje međudjelovanje dvaju ideologema (katoličkog i predfeminističkog) u tekstovima Side Košutić kroz aspekt konstruiranja ženskih likova u romanesknoj trilogiji *S naših njiva* (1944.), koju čine romani: *Plodovi zemlje* (1936.), *Magle* (1937.) i *Bijele tišine* (1940.). Predfeminizam i pokret hrvatske katoličke književnosti razvijaju se u otprilike istom vremenu (prva desetljeća 20. st.), a pri kontekstualizaciji predmeta istraživanja ne treba zanemariti ni istodobno supostojanje katoličkoga ženskog pokreta u Hrvatskoj. Stoga nije neobično što Sida Košutić osim kršćanskoga, katoličkog angažmana u tekstove ravnopravno upisuje i teme tzv. ženskog pisma. Istraživanje pokazuje da katolički angažman književnice nikako ne umanjuje niti relativizira angažman oko pitanja ravnopravnosti žene, a niti uskraćuje pristup problematizaciji položaja žene u hrvatskom društvu prvih desetljeća 20. stoljeća, pri čemu književnica ne upada u zamku dvostruke tendencioznosti koja bi narušila estetsku razinu teksta. Uključivanjem evanđeoskog prototeksta Sida Košutić resemantizira dva najustaljenija tipiska ženska karaktera u hrvatskoj književnosti (tip fatalne i tip krhke žene, *femme fatale* i *femme fragile*) promovirajući ideju o identitetu žene koji je, prema kršćanskoj duhovnosti, utemeljen u njezinoj stvorenosti na sliku Božju i time istovrijedan muškarčevu. Otkrivamo time novu razinu recepcije tekstova Side Košutić koja očigledno mora uključivati dublje razumijevanje odnosa obaju ideologema (u njezinim tekstovima oni nisu antagonizirani), a time i šireg konteksta njezina stvaranja koje je ravnopravno gradilo hrvatsku književnost 20. stoljeća, a iz ideoloških razloga nikada nije bilo sustavno i različitim metodološkim i teoretskim pristupima do kraja istraženo.

Ključne riječi: katolicizam, predfeminizam, žensko pismo, Sida Košutić, *S naših njiva*

UVOD

Iako prilično anakron, pojam ženskog pisma,¹ koji su u drugoj polovici 20. stoljeća iznjedrile anglosaksonske (E. Showalter, Judith Butler, Adrienne Rich i dr.) i francuske (Hélène Cixous, Luce Irigaray, i dr.) književnice, filozofkinje i književne teoretičarke, predstavnice tzv. feminističke kritike, a u Hrvatskoj ga posredovale teoretičarke Ingrid Šafranek, Vida Flaker (u tematskom broju časopisa *Republika* iz 1983., temat su uredile Slavica Jakobović i Gabrijela Vidan), potom u kontekstu općeg razvoja metodologije književnoznanstvenog istraživanja kritički obradili Vladimir Biti,² Andrea Zlatar,³ Helena Sablić-Tomić,⁴ koja se bavila konstruktima ženskog književnog

¹ Sedamdesetih godina 20. st. pojam „žensko pismo” javlja se u feminističkoj književnoj kritici kao upisivanje ženskog tijela i drugosti žene u jezik i tekst (E. Showalter). Ipak, nakon faze početnog zanosa, feminističke su kritičarke uočile da je „put od tijela do sintakse izložen brojnim kušnjama i stranputicama pa je pojam ženskog p. napušten”. Vladimir Biti, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., 273. H. Cixous pokušala je oprimirati *écriture féminine* prema tezi da je muška teorija rob binarnog mišljenja te neprestance uvođi opreke nesvjesno sazidane na pozitivno-negativnoj provodnoj razlici muško/žensko, dok žensko pisanje umnožava i dinamizira razlike. Međutim, njezino se dekonstrukcijsko nadahnuće, kako navodi V. Biti prenoseći stavove kritičarki poput T. Moi, „podsijeca nekritičnim utjecajem ‘biti ženstvenog’”. Isto, 88.

² Početak feminističke književne kritike vezuje uz utjecajnu knjigu K. Milett *Politika spola* (1969.) koja radikalno pretvara književnost u ilustraciju teze o potrebi vladajućeg spola da zadrži i uveća svoju moć. „Ta se spolna ideologija”, prema V. Bitiju, „svodi na teoriju dobro organizirane zavjere – lišene zijevova i proturječnosti na muškoj strani i pounutrenih seksističkih stavova na ženskoj strani – tako da se i oslobođenje prepoznaje u okviru nepoštednog objelodanivanja patrijarhalnog zakona”. Isto, 87.

Nakon knjige E. Showalter *Književnost na njihov način* (1977.) pozornost se premješta na žensku prozu, no tek S. M. Gilbert i S. Gubar u svojoj studiji o književnicama 19. stoljeća *Ludakinja u potkrovlju* (1979.) izlaze s teorijski fundiranim konceptom „feminističke poetike”, koja se gradi na „parodijskom, podvojenom, shizofreničnom ženskom pisanju koje se, kao i dominantni ženski likovi proze 19. st., otima stereotipnom muškom načinu mišljenja”. Osamdesetih godina 20. stoljeća naglasak je na kanonu ženskog pisanja ili poetike, no postaje jasno da ni ženski govor ne može izbjeći muška oruđa, a spolna se razlika klasno, rasno i povijesno uklapa u mrežu ostalih razlika. Na semiotičkim se stečevinama gradi teorija ženskog perceptivnog iskustva, a u doticaju s destrukcijskim idejama aktivira se problematika granica, rubova i okvira. V. Biti, *Pojmovnik*, 88.

³ Vidi: Andrea Zlatar, *Predfeminizam, feminizam i postfeminizam u hrvatskoj književnosti* (2008) (<http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=54&naslov=predfeminizam-feminizam-i-postfeminizam-u-hrvatskoj-književnosti>).

⁴ Vidi: Helena Sablić Tomić, *Gola u snu: o ženskom književnom identitetu*, Znanje, Zagreb, 2004.

identiteta, i dr.,⁵ on se i danas koristi kada je potrebno prepoznati, označiti ili problematizirati svjesno upisivanje specifičnog ženskog iskustva kao „pisma razlike” u književne tekstove i vladajući logocentrični i maskulini kulturni diskurs općenito.⁶ Žensko pismo može se tumačiti kao ideologem čije upisivanje nije određeno spolom autora, a karakterizira ga ne toliko neka specifična žanrovska ili stilaska odrednica, koliko sadržaj vezan uz položaj žena u društvu, problematiku tvorbe ženskog identiteta, kulturalne prakse u reprezentaciji ženskoga iskustva, itd.⁷ U njegovom se sklopu, uz navedeno, ističu obrade tema odnosa majke i kćeri, žene i muškarca, predstavljanje specifičnih ženskih tjelesnih iskustava (spolnost, trudnoća, majčinstvo), odnosi prema ženi u obitelji, teme intelektualnog i duhovnog razvoja žene, i sl., te njihovo stavljanje u odgovarajući društveni i kulturalni kontekst.

Bez poznavanja tog pojma, a kamoli svijesti o tome da stvaraju neku novu diskurzivnu praksu ili paradigmu novije hrvatske književnosti, hrvatske su književnice još od sredine 19. stoljeća (*Dnevnik* Dragojle Jarnević) upisivale stvarno iskustvo bivanja ženom i problematizirale patrijarhalni ustroj društva koje je ženama namijenilo isključivo uloge vezane uz sferu privatnog (dom, obitelj) te je zaziralo od primjera onih žena koje su djelovale u javnom prostoru kao kulturne i prosvjetne djelatnice, novinarki, umjetnice, književnice, itd., a osobito od promoviranja takvog modela kao jednako vrijednog. Te su književnice često pisale izrazito subverzivno, odupirući

---

⁵ A. Zlatar navodi da se sam termin „ženskog pisma” u hrvatskoj književnosti i kritici javlja polovicom osamdesetih godina 20. stoljeća kod kritičara Z. Zime i V. Viskovića. A. Zlatar, *Predfeminizam, feminizam i postfeminizam u hrvatskoj književnosti*...

⁶ „Pojam feminističke književnosti koristi se relativno malo; u praksi je prihvaćeniji pojam *ženskog pisma* nastao u okrilju francuske feminističke kritike književnosti sedamdesetih godina (H. Cixous, L. Irigaray) i danas se, posebice u novinskoj kritici, upotrebljava kao opći nazivnik za autorice koje se bave već tradicionalno poimanim ženskim temama.” A. Zlatar, *Predfeminizam*...

⁷ „U hrvatskoj znanosti o književnosti taj termin prva koristi Ingrid Šafranek (u analizi djela M. Duras), inzistirajući na tri razine prepoznavanja različitosti ženskog pisma: spolna i kulturalna, tematska različitost, različitost teksta/diskursa, koje se moraju susresti u tekstu da bismo ga mogli odrediti kao žensko pismo. U suvremenoj feminističkoj kritici (E. Grosz) danas je istovremeno u igri više pojmova: ‘ženski tekstovi’ (tekstovikoje pišu žene najvećma za žene), ‘feminilni tekstovi’ (oni koji su napisani sa stajališta ženskog iskustva i u stilu kulturno obilježenome kao feminilan) i ‘feministički tekstovi’ (oni koji samosvjesno dovode u pitanje patrijarhalni kanon). Najnovije teorije, u kojim se feministička teorija transformirala osamdesetih godina u *rodnu teoriju* (J. Butler), inzistiraju na temi konstrukcije rodnog identiteta (autora/autorice i čitatelja/čitateljice) kao kulturalnog identiteta.” A. Zlatar, *Predfeminizam*...

se društveno prihvaćenim modelima (npr. o majčinstvu, Zofka Kveder, Mara Ivančan), problematizirale su odnose unutar obitelji iz ženskog očišta (Ivana Brlić Mažuranić, Marija Jurić Zagorka, Adela Milčinović, Fedy Martinčić), gotovo sve su tematizirale socioemocionalnu traumu žene u odnosu s muškarcem, itd. Prefeminizam u hrvatskoj književnosti, kako je ovu pojavu nazvala Andrea Zlata, razvija se u prvim desetljećima 20. stoljeća.

Usporedno s njime, razvija se pokret hrvatske katoličke književnosti, a ono što je u tom kontekstu posebno zanimljivo jest da neke od pripadnica ovoga pokreta, osim kršćanskog, katoličkog angažmana, u tekstove ravnopravno upisuju i teme ženskog pisma, koje je također, vidjeli smo, po svojoj naravi izrazito angažirano, a čemu se u dosadašnjim istraživanjima posvećivalo premalo pozornosti.

Prema Vladimiru Lončareviću, hrvatska katolička književnost razvijala se kao samosvojna književna formacija i važan dio hrvatske književnosti od početka 20. stoljeća do kraja Drugoga svjetskoga rata.⁸ Za autora je katolička književnost narativna posljedica katoličkoga života, odnosno umjetnički iskaz svih životnih stvarnosti proživljenih u duhu osobina i cjelovitosti katoličkoga svjetonazora.⁹ Kao organizirana književna formacija potekla je iz katolički kršćanskoga nazora na svijet u skladu s estetičkim načelom jedinstva istine, dobrote i ljepote.¹⁰ Tako se idejno suprotstavlja modernizmu, jer ono što u bitnome razlikuje katoličkoga od nekatoličkoga pisca jest svjetonazor;¹¹ ono što književnost čini katoličkom jest njezin sadržaj (a ne forma).¹²

U ovom ćemo radu taj zanimljiv spoj dvaju ideologema istražiti na primjeru romana Side Košutić, i to kroz aspekt konstruiranja njezinih ženskih likova u dijelu romanesknoga opusa koji je za sobom ostavila. Ovdje se usredotočujemo na trilogiju *S naših njiva* (1944.) koju čine romani: *Plodovi zemlje* (1936.), *Magle* (1937.) i *Biješe tišine* (1940.). Trilogija se najčešće klasificira kao socijalna proza iz života Hrvatskog zagorja zbog izrazito referencijalnog i mimetičkog odnosa koji uspostavlja prema stvarnosti. Postavlja se pitanje neutrali-

⁸ Vladimir Lončarević, *Književnost i Hrvatski katolički pokret(1900.- 1945.)*, Alfa, Zagreb, 2005., 22. B. Petrač, govoreći o jednom od predvodnika Mate Ujeviću, ističe jak utjecaj katoličkog pokreta u Sloveniji, posebice lijevog krila slovenske katoličke inteligencije. Vidi: Božidar Petrač, *Kršćanski idealizam i društveni angažman*, *Republika*, 67 (2011.) 12, 43-61,

⁹ V. Lončarević, *Književnost...*, 238.

¹⁰ V. Lončarević, *Književnost...*, 356.

¹¹ V. Lončarević, *Književnost...*, 360.

¹² V. Lončarević, *Književnost...*, 226.

zira li kršćanski (katolički) angažman književnice njezin angažman oko pitanja ravnopravnosti žene, uskraćuje li pristup problematizaciji položaja žene u hrvatskom društvu prvih desetljeća 20. stoljeća te, na koncu, podupire li ili potkopava patrijarhalni poredak? Rad će time ponuditi novo čitanje tekstova jedne od najvećih hrvatskih književnica 20. stoljeća, koju se zbog ideoloških razloga dugo prešućivalo i neodgovarajuće predstavljalo. Pritom ćemo doći i do zaključaka o temi koju se nije osobito istraživalo u hrvatskoj književnoj znanosti, a to je međuodnos kršćanskog (katoličkog) i (pred)feminističkog ideologema u tekstovima književnica. Naime, takav bi spoj mogao rezultirati ideološkim proturječjem pa onda i neuvjerljivošću angažmana, s jedne strane, ili bi možda mogao pokazati individualni autorski stav i dati novo tumačenje društvenih ideja i svjetonazora, s druge strane, kao dodatnu vrijednost književnog teksta koji se, tako konstruiran, uistinu kreće po opasnom rubu dvostruke tendencioznosti. Važan je to aspekt jer je, kako navodi Krešimir Nemeć, novija hrvatska književnost i započela u znaku posvemašnje ideologizacije književnog znaka pa se često događalo da je ideologija infiltrirana u književni diskurs,¹³ što samo kod najvećih umjetnika ne mora rezultirati smanjivanjem estetske vrijednosti teksta.

Pritom se nikako ne smije izostaviti ono što je sama Sida Košutić navela u članku „O umjetnosti”, koji je napisala kao prilog anketi o katoličkoj književnosti godine 1935.,¹⁴ problematizirajući pojam „književne tendencije”. Budući da su „u samome pojmu umjetnosti sadržana božanska svojstva koja kao takva ne mogu, a da ne djeluju konstruktivno”,¹⁵ iz toga proizlazi:

„Cilj je umjetničkog djela promašen kad nastupa tendencija, a tendencija se pojavljuje isključivo onda, kad zataji umjetnost. (...) Tendencija, kako smo vidjeli, nije jamstvo da je djelo na umjetničkoj visini. Znači li to da umjetničko djelo uopće nema tendencije? Nipošto. No ona je tu imanentna, ona se rađa, kad i istina: sa patnjom u srcu i sa spoznajom duha. Miris ruže rađa se kad i ruža. (...) Na tu imanentnu tendenciju još nametati neku tendenciju, nije potrebno, nego je i štetno.”¹⁶

---

¹³ Krešimir Nemeć, Pravaštvo i hrvatska književnost, *Jezik književnosti i književni ideologem, zbornik radova 35. seminara Zagrebačke slavističke škole*, 2007., 119-129., 119.

¹⁴ V. Lončarević., *Književnost...*, 355.

¹⁵ Sida Košutić, O umjetnosti, *Hrvatska prosvjeta*, (1935) 10, 281., navedeno prema: u: V. Lončarević, *Književnost...*, 251.

¹⁶ S. Košutić, O umjetnosti, *Isto*.

Stoga ne bih rekla da uopće postoji katolička književnost, kao umjetnost, već postoje samo književnici koji su katolici.”¹⁷

Božanska svojstva čovjeka za Sidu Košutić su stvarni izvor umjetničke inspiracije. Književni tekst koji je angažiran na tragu kršćanskih ideja i svjetonazora ne može i (ne smije) time biti manje umjetnički relevantan, jer tada ne bi bio odraz Božjeg savršenstva. Individualnost autorske poetike u tome se smislu može tumačiti kao najviši odraz božanske naravi čovjeka – kreatora – umjetnika pa je Sidin kritički tekst zapravo nagovještaj odmaka od bilo kakvog nametanog ukalupljivanja, pa nosilo ono i naziv „katolička književnost”. Analogijom bismo ovo shvaćanje mogli prenijeti i na „žensko pismo”. Ne postoji „žensko pismo” ni „feministička književnost”, ali postoje žene umjetnice, čija djela na estetski relevantan način upisuju svoje iskustvo. Kod Side Košutić ta su dva iskustva isprepletena i njihov ostvaraj u estetskom smislu možemo opisati naslanjajući se na stilski pluralizam hrvatske moderne koji unutar samoga sebe nosi temeljno proturječje, a to je preklapanje razvijenog realizma i modernističkih strujanja, uz zakašnjelost realizma.¹⁸

1. KATOLIČKI ŽENSKI POKRET U HRVATSKOJ NA POČETKU 20. STOLJEĆA

Radi dodatne kontekstualizacije djela Side Košutić, pa onda i temeljitijeg promišljanja sinergije dvaju spomenutih ideologema, valja spomenuti da je početkom 20. stoljeća ženski pokret našao svoj odjek i u hrvatskim katoličkim krugovima. Tako u jubilarnom dvobroju jednoga od glasila katoličkog književnog pokreta, časopisu *Luč*, godine 1925. Danica Bedeković piše članak „Naš ženski pokret” postavljajući mu izvore u djelovanje redovnica iz čijih je redova niknula generacija učiteljica koja je osnovala prvi ženski list *Za Vjeru i dom*.¹⁹ Autorica naglašava specifičnost problema emancipacije žena kršćanskoga svjetonazora, pa doznajemo da je Hrvatska katolička ženska sveza težila za okupljanjem svih kulturnih radnica koje žele svoj rad uskladiti s „principima kršćanskim”.²⁰ Upravo

¹⁷ *Isto*, 251.

¹⁸ Usp. Krešimir Nemeč, *Povijest hrvatskog romana: od 1900. do 1945.*, Znanje, Zagreb, 1998., 14.

¹⁹ Časopis je izlazio od 1908. do 1945., prva urednica bila je Marija Tomšić.

²⁰ Prema: Danica Bedeković, Naš ženski pokret, *Almanah „Luči” 20 (1925.)*, 9-10; Jubilarni dvobroj, 293-298., 293.

Sveza stvara „prvi naš feministički list Žensku misao”.²¹ D. Bedeković spominje Organizaciju radnica iz Tvornice duhana u Zagrebu, karitativno žensko udruženje sv. Vinka, žensku đlačku akciju i Posestrimstvo, koje odgaja i obrazuje buduće vođe i inicijatore katoličkoga ženskog pokreta. Spominje i list istoga imena, koji izdaje Hrvatska katolička ženska sveza.²² Od promoviranih ideja ističe se briga oko obiteljskog života, osnivanje prosvjetnih i majčinskih društava (jer se majčinstvo shvaća kao najvažnije zvanje žene). Naglasak je na osvješćivanju socijalne pravde u svim udruženjima, te borbi „za socijalnu i političku ravnopravnost žena u društvu”.²³ „Ovakva društva moraju stvoriti tip suvremene katolkinje, koja će održati svoju vjeru, ali koja će se također boriti za sve ono što daje osnovni značaj takozvanom ženskom pitanju uopće.”²⁴ Stavovi o majčinstvu i nužnosti obrazovanja žena i djece bliski su stavovima tada popularne švedske književnice i socijalne djelatnice Ellen Key,²⁵ na koju se pozivala u svojim govorima, primjerice, i književnica i učiteljica Milka Pogačić.

U istom broju javlja se i Anka Nikolić - Šop člankom Žena i naš pokret, gdje navodi da je časopis *Luč* donosio ideju o ženskom katoličkom pokretu u vrijeme kada se „u Hrvatskoj uopće nije znalo

²¹ D. Bedeković, Naš ženski..., 294. Časopis *Ženska misao* neredovito je izlazio je u Zagrebu od 1919. do 1921.

²² D. Bedeković, Naš ženski..., 294.

²³ D. Bedeković, Naš ženski..., 296.

²⁴ D. Bedeković, Naš ženski..., 296.

²⁵ Ellen Key, (Sansholm, 11. XII. 1849. – Tollstad, 25. IV. 1926.), zastupnica prava djece i žena, narodnog obrazovanja, pedocentričkoga smjera i prirodnog odgoja. Najvažnija su joj djela *Stoljeće djeteta* (*Barnets århundrade*, 1900), *Ženski pokreti* (*Kvinnorörelsen*, 1909). (prema Hrvatskoj enciklopediji <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=31326>) Kad su u pitanju stavovi prema ženi i majčinstvu, nalazimo sljedeće: „In the work ‘Female Psychology and Female Logic’ (1896.) Key strongly underlines the role of the mother. She says, among other things, that the relation mother/child is a very important point of departure for altruistic impulses in society. In ‘The Century of the Child’ the motherly aspect receives even greater emphasis. Motherly love and care is an indispensable tool for realizing the future aims of the child. It is necessary to create a new conception of the vocation of the mother.” Thorbjörn Lengborn (1993), Ellen Key (1849.-1926.), na:http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/archive/Publications/thinkerspdf/keye.pdf „Ellen Key assumes that men and women have different qualities, determined by their nature. She speaks of the ‘female principle’, which ought to play a special role in the future aims of society. By this she means that society cannot neglect the female principle. This principle is necessary for the creation of favourable conditions for the individual’s development towards freedom and happiness. At the same time, she supports suffrage for women. Even here, she insists on equality between men and women.” (Isto).

za bilo kakav feministički pokret”²⁶ te da je on ženi trebao „omogućiti da potpuno i slobodno izgradi svoju ličnost (...) da bi se na taj način razbile krive predrasude u pitanju razvoja kulturno-socijalnog i političkog rada katoličke žene.”²⁷ Anka Nikolić-Šop možda najbolje objašnjava ideologiju katoličkog feminizma:

„Kršćanstvo je svojom naukom o neizmjernej vrijednosti besmrtnne duše, koja je u svakom čovjeku bez razlike spola i položaja, dala svijetu ideju osobnosti. To je ona velika ideja, u kojoj svaka socijalna reforma nalazi svoj zametak i svoj uzrok. Ona je oslobodila roblje, ona je digla ženu iz poganske potčinjenosti, u položaj ravnopravan muškome.”²⁸

„Ali je sav taj rad danas za ženu ograničen. Kada postane ravnopravna građanka i drugarica u svim granama javnoga i privatnog života, tada će tek svu snagu i sposobnosti svoga bića moći da svede na pravi, i potpuno izgrađen put; da ih slije u novi oblik, koji će je tek pravo uzdizati i oduševljavati.(...)”²⁹

„(...) Zato je žena u prvomu redu za obitelj. Ali nepravedna bi bila ona jednostranost. I obitelj treba da pogoduje ženi, njenu razvoju i položaju. Tu je prava kršćanska uravnoteženost, koja ne dopušta da jedan postaje robom makar i za stotinu drugih, kojima bi to ropstvo koristilo. Svaka ljudska zajednica treba da bude na dobro i napredak kako zajednice, tako i pojedinaca.”³⁰

2. POLOŽAJ SIDA KOŠUTIĆ U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

U radu iz 2015. godine Stjepan Lice navodi da je Sida Košutić većinu svojih djela (liriku, romane i pripovijetke) objavila u razdoblju od 1927. do 1942. godine, nakon čega je za vrijeme Drugoga svjetskog rata objavila omanji broj književnih tekstova u periodici. Neposredno nakon rata kraće je vrijeme objavljivala nepotpisane tekstove u hrvatskom katoličkom listu *Gore srca* (ur. Božo Milanović). Potom joj je 1956. godine u izdanju Društva književnika Hrvatske objavljena zbirka pjesama *Jezero mrtvo* te 1958. godine pet pjesama u splitskom časopisu *Mogućnosti*. U *Hrvatskoj reviji* u Buenos Airesu

²⁶ Anka Nikolić - Šop, *Žena i naš pokret*, *Almanah „Luči”* 20 (1925.), 9-10; Jubilarni dvobroj, 266.

²⁷ A. Nikolić-Šop, *Žena...*, 266.

²⁸ A. Nikolić-Šop, *Žena...*, 267.

²⁹ A. Nikolić-Šop, *Žena...*, 268.

³⁰ A. Nikolić-Šop, *Žena...*, 268.

objavljena joj je poema o zavičaju *Jeka sve tiša*, s time da njezino ime nije navedeno. Potkraj 1964. i početkom 1965. godine u *Glasniku sv. Antuna Padovanskog* objavljeno je nekoliko njezinih priloga (pod pseudonimima Bojko Strahinja i Viktor Bjelokos).³¹

Kao književnica izrazite katoličke orijentacije, čemu je konačan pečat dao i njezin građanski potpis protiv smrtne osude kardinala Alojzija Stepinca, Sida Košutić je nakon Drugoga svjetskog rata gotovo posve isključena iz javnoga književnog života.³² Lidija Dujić navodi da ju je uglavnom pratila tekuća, prigodničarska, kritika, no iz koje se danas može zaključiti da je svojedobno bila popularna i rado čitana književnica. Nažalost, dobronamjerna i često neargumentirana kritika nanijela je više štete nego koristi literaturi koju je stvarala.³³ U članku u povodu stote godišnjice rođenja S. Košutić, Lidija Dujić naglašava Ljubomira Marakovića kao iznimku, koji se sustavno, gotovo cijelo desetljeće, bavio njezinim djelom.³⁴ Knjigu Stanka Koraća *Hrvatski roman između dva rata (1914.-1941.)* autorica, pak, navodi kao negativan primjer, i to zbog usmjerenosti Koraćeve kritike na dvije činjenice, a to su da je S. Košutić književnica i katolikinja:

“(...) desetljeća predanoga kritičarskog rada spojena s neshvatljivom nekritičnošću rezultirala tekstovima koji i nemaju drugu svrhu nego pokazati netrpeljivost autora prema nekim književnim orijentacijama: općenito prema ženama književnicama i još više prema svim književnicima katoličke orijentacije. Jasno da obje kritičarske strijele pogađaju srž književnog opusa Side Košutić. Stanko Korać diskvalificira ga terminima *moderni narodnjaci*, *doslovni realizam*, *trivijalni realizam* u kojem je *lice svake žene okrenuto bogu*, a *lice svakog muškarca sebičnosti* te zaključuje da u svemu tomu *ima nečeg patološkog*, *ačitatelj ne*

³¹ Stjepan Lice, Sida Košutić: književnost svjetlosti, *Kroatologija* 6 (2015.) 1-2, 322-341, 328.

³² Lidija Dujić, *Ženska signatura*, *Vijenac*, (2002) 229. URL: <http://www.matica.hr/vijenac/229/%C5%BDenska%20signatura/>. Prema Tatjani Šarić, čini se da je Sida Košutić usprkos svojoj izrazito katoličkoj književnoj orijentaciji bar u jednom razdoblju neposrednog poraća i bila rehabilitirana jer je od 1945. radila kao lektorica u Nakladnom zavodu Hrvatske, *Vjesniku* i *Seljačkoj slozi* u Zagrebu, a za romanesknu trilogiju *S naših njiva* dobila je i državnu nagradu. I ova znanstvenica ističe trenutak nepotpisivanja smrtne presude Stepincu kao razlog za otkaz u Nakladnom zavodu Hrvatske. Tada joj je onemogućen i daljnji javni književni rad. Tatjana Šarić, *Djelovanje Agitpropa prema književnom radu i izdavaštvu u NRH, 1945-1952*, *RADOVI – Zavod za hrvatsku povijest* 42 (2010.), 387-424, 398.

³³ Usp. L. Dujić, *Ženska...*

³⁴ Usp. Isto.

može izdržati sitničavo tapkanje po nevažnim detaljima, (...) stoga takva literatura nije samo književna periferija, nego je sasvim izvan književnosti. Iako su takve ocjene neargumentirane, one su nažalost i dalje signatura pod kojom se u verificiranoj povijesti hrvatske književnosti nalazi opus Side Košutić.”³⁵

I Vladimir Lončarević (2005.) u svojoj monografiji o književnosti i Hrvatskom katoličkom pokretu, koja nam daje nezaobilazan doprinos razumijevanju ovoga književnog ideologema, u sličnom kontekstu spominje Koraćevu monografiju te navodi da propuste u obradi katoličkih pisaca i katoličke književnosti ponajbolje može osvijetliti činjenica da se o nekim piscima nakon Drugoga svjetskoga rata u našim književnim povijestima uopće ne govori ili se govori kao o ideologijski (religijski) obilježenim i artistički nedoraslim.³⁶ Primjera radi, dok Slavko Ježić (1944.) svrstava Sidu Košutić, uz Štefu Jurkić, u mlađu generaciju katolički orijentiranih književnica, među pripadnike *katoličke Moderne*, koja se „od 1900.- te i govora Jakova Čuke (Čedomila Jakše) bori za hrvatsko domoljublje i protiv je otrovnog duha u hrvatskoj književnosti,”³⁷ Antun Barac u *Jugoslavenskoj književnosti* (1959.) Sidu Košutić uopće ne spominje, kao ni Ivo Frangeš u *Povijesti hrvatske književnosti* (1975., kao ni u izdanju 1987.).

Tek krajem 20. i početkom 21. stoljeća, paralelno s rastom znanstvenog interesa za korpus hrvatskih književnica uopće i osvješćivanja njihova ravnopravna sudjelovanja u tvorbi kanona nacionalne književnosti, otkriva se i podvrgava novim čitanjima i opus Side Košutić. Osim poglavlja u monografiji *Ljepša polovica književnosti* Dunja Detoni Dujmić iz 1998., i *Leksikon hrvatskih pisaca* iz 2000. predstaviti će trilogiju *S naših njiiva* kao onu u kojoj književnica daje panoramsku sliku imaginarnog Velikog Sela u njezinu zavičajju, Hrvatskom zagorju, uz naglašavanje prožetosti vjerom i naklonošću prema slabijima. Tematski se raščlanjuju naraštajni sukobi, kolektivno seosko biće i pojedinačne, napose sugestivno ocrtane ženske sudbine. U *Leksikonu* se navodi da su sve manifestacije seoskog života pomalo jednolično podvrgnute bogotraženju koje je temelj ljubavi prema zemlji i pobjedi dobra. Kod Side Košutić zanimanje za društvenu analitičnost, preplelo se s naklonošću prema kršćanskom svjetonazoru i etici. U najboljem djelu, trilogiji *S naših njiiva*,

³⁵ Stanko Korać, Hrvatski roman između dva rata 1914.-1941., 736., navedeno prema: L. Dujčić, *Ženska...*

³⁶ V. Lončarević, *Književnost...*, 26.

³⁷ Slavko Ježić, *Hrvatska književnost*, Naklada A.Velzek, Zagreb, 1944., 385.

dala je osobnu viziju ruralne svijesti i prožela je idejom racionalnoga katolicizma.³⁸

Od recentnijih povjesničara književnosti Dubravko Jelčić predstavlja Sidu Košutić kao stasalog prozaika epske širine i razvedenosti u trilogiji *S naših njiva*.³⁹ Slobodan Prosperov Novak posvećuje joj nešto više prostora ističući kako je trilogija najvažniji dio njezina opusa, napisana u skladu s načelima narodne individualnosti kakvu su zagovarali literarni srodnici Side Košutić, a to su Petar Grgec, donekle i Ljubomir Maraković te u ruralnim romanima Mile Budak. Po tim načelima prozna su djela trebala spiritualizirani i alegorijski diskurs odmijeniti jasnijim, mimetičkim i gotovo etnografskim odnosom prema opisivanom prostoru i njegovoj vremenitosti, koji je svoju spiritualnost trebao pronaći u izvanjskim oblicima poniznosti i u njihovim opisima. Prema Slobodanu Prosperovu Novaku trilogija *S naših njiva* izrađena je na tim, više ideološkim, nego poetičkim idejama te je posve bliska načelima laičkoga katoličkog pokreta. Premda zaključuje kako su stanovnici imaginarnog Velikoga Sela više prikazani kao kolektiv nego pojedinci, Prosperov Novak naglašava njihove socijalne i etičke kategorije, manifestacije života usmjerene isključivo traženju božanskog u malim stvarima i trijumfu dobra nad zlom. Zbog toga ovaj povjesničar književnosti Sidi Košutić i pripisuje važno mjesto među piscima kršćanske inspiracije,⁴⁰ no na taj je način opet getoizirajući. Miroslav Šicel spominje Sidu Košutić kao onu koja se najbolje predstavila književnoj publici svojim prozama, posebno romanima, po kojima je i ostala prepoznata na visokoj razini u našoj međuratnoj prozi. Ovaj autor navodi kako se književnica svojim romanesknim djelom izdvojila iz kruga katoličkih pisaca, a tek je trilogijom *S naših njiva*, kao literarno najuspjelijom, ravnopravno uvrštena u literarno vrednovanje s ostalim poznatijim književnicama aktivnim u tridesetim i četrdesetim godinama.⁴¹ Dalje navodi kako je književnica jasno istaknula svoju svjetonazorsku opredijeljenost: prijanjanje uz mističnu religioznost, tumačenje i provjeravanje kršćanske etike. Prema njemu je značajnija umjetnička vrijednost tih romana uskraćena autoričinim doslovnim neslikovitim

---

³⁸ Dunja Fališevac - Krešimir Nemeč - Darko Novaković, *Leksikon hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 2000., 371.

³⁹ Dubravko Jelčić, *Povijest hrvatske književnosti*, Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb, 2004., 430.

⁴⁰ Slobodan Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti*, 2003., Golden marketing, Zagreb, 381.

⁴¹ Miroslav Šicel, *Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća (knjiga V.)*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2009., 64.

i monotonim naratorskim postupcima u predstavljanju seoske ruralne stvarnosti, u previše pojednostavnjenoj radnji bez većih zapleta te nedovoljnom psihološkom karakteriziranju pojedinih likova, jer ih je kreirala prema svojem strogo kršćanskom svjetonazoru jednostrano samo kao pozitivne ili negativne osobnosti.⁴²

Posljednjih će godina književnik Stjepan Lice napisati nekoliko radova koji Sidu Košutić nastoje kontekstualizirati izvan svake getoizacije, ističući prvenstveno primjere umjetnički relevantnog izraza kršćanskog humanizma u njezinim djelima.⁴³ I ovaj autor naglašava da Sidi Košutić nije bio prihvatljiv govor o „katoličkoj književnosti” jer je u tome prepoznavala izvor podjela (a dodali bismo, baš kao što su i književnice pojam žensko pismo prepoznale kao izvor nove getoizacije njihova opusa, op. a.). Govoreći o njezinim proznim djelima, Lice ističe tematizaciju patnje nedužnih, napose žena i djece, te, s druge strane, problematizaciju ispraznosti i licemjerja onih koji su se dali zavesti zasljepljujućom snagom ugleda, moći i imetka.⁴⁴

”Sida Košutić u svom književnom stvaralaštvu, da bi ono – po njenom shvaćanju – imalo svoje puno značenje, povezuje i usklađuje svoje stvaralačko nadahnuće, vjersko određenje i društveno djelovanje. Nesklad između toga za nju bi imao značenje nevjerodostojnosti.”⁴⁵

Zbog toga ne treba čuditi što teme poput posvemašnje zaokupljenosti teškim psihofizičkim i socijalnim položajem žene, uključivanja ranije tabuiziranih tema kao što su obiteljsko nasilje, trauma ženskog tijela i povremeni odmak od prikaza majčinstva u okvirima kulturalnih očekivanja prema prikazu stvarnoga iskustva žene, nalazimo u mnogim proznim tekstovima Side Košutić. Teme su to kojima je problematizirala hrvatsko društvo prve polovice 20. stoljeća približivši se tako temama ostalih (ranije spomenutih, ali i drugih) suvremenica u čijim se tekstovima počinje začinjati tzv. hrvatsko žensko pismo. Te su teme povezane, dakako, s dominantnim poetikama razdoblja u kojem sve te autorice stvaraju, a to je sintetički realizam i moderna.

⁴² M. Šicel, *Povijest...*, 128.

⁴³ Usp. Stjepan Lice, Sida Košutić: književnost svjetlosti, *Kroatologija* 6 (2015.) 1-2, 322-341, ili pogovor romanu Side Košutić, *Velika šutnja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2012., itd.

⁴⁴ Stjepan Lice, Sida Košutić: književnost svjetlosti, *Kroatologija* 6 (2015.) 1-2, 322.

⁴⁵ S. Lice, Sida Košutić..., 325.

3. KONSTRUKTI PROTAGONISTKINJA ROMANESKNE TRILOGIJE S NAŠIH NJIVA

Dvostruki autorski angažman i rezultate prepletanja dvaju ideologema pokazat ćemo na primjeru literarnog konstrukta protagonistkinja romaneskne trilogije Side Košutić *S naših njiva* budući da je tvorba protagonista jedan od najvažnijih elemenata narativne strukture uopće. Pri tome ćemo se voditi nekima od spoznaja teorije lika u suvremenoj naratologiji. Važno nam je Pelešovo tumačenje konstrukta lika kao narativne figure, odnosno svake izdvojene i determinirane značenjske jedinice pripovjednog svijeta. Lik se naziva znakom osobnosti i sastavni je dio složene strukture sačinjene od tematskih i izražajnih sastavnica u sjecištu socioloških, ontoloških i psiholoških nizova književnog sustava. Moguće ga je pratiti u njegovu fabularnom razvitku, određujući ga u svakom segmentu dotad danim obilježjima, ili kao cjelovit znak koji se dobiva završetkom teksta, zatvaranjem književne zbilje u kojoj je on bio djelotvornom sastavnicom.⁴⁶ Hamonova teorija (1972.) pokazala je da semiološkim definiranjem lik postaje skup odrednica i u opreci je s pogledom na lik kao datost, oblikovanu tradicijom kritike i kulture koja je usredotočena na pojam ljudske „osobe”.⁴⁷ Za naše je istraživanje važna Hamonova teza o liku kao znaku s vlastitom „semantičkom etiketom” koju tvori čitav niz odrednica.⁴⁸ Prema Hamonu, semiologija lika predstavlja tri kategorije razlikovanja likova, jednako kao što semiologija znakove dijeli u tri vrste. Prva od tri kategorije lika, koja upućuje na realnost izvanjskog svijeta su referencijalni likovi: „Svi upućuju na puni i čvrsti smisao, koji je određena kultura učvrstila kao uloge, programe i stereotype, i njihova čitljivost izravno ovisi o stupnju čitateljeva sudjelovanja u toj kulturi (moraju biti naučeni i prepoznatljivi).”⁴⁹

Takvi likovi, integrirani u iskaz, služe kao referencijalni okvir koji upućuje na ideologiju, klišeji ili kulturu. Referencijalni likovi ogledaju se, stoga, u tipskim likovima. Druga kategorija (znakovi čiji sadržaj dobiva smisao tek u odnosu na konkretnu situaciju diskursa) predstavlja likove-spojnice. Oni u tekstu označavaju prisutnost autora ili pripovjedača. Pripovjedači i autori interveniraju u tekst i

---

⁴⁶ Gajo Peleš, *Iščitavanje značenja*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1982., 44.

⁴⁷ Usp. Philippe Hamon, *Za semiološki status lika*, u: Cvjetko Milanja (prir.), *Pripovjedač, lik, autor*, Svjetla grada, Osijek, 2000., 431.

⁴⁸ Usp. Ph. Hamon, *Za semiološki status...*, 439.

⁴⁹ Isto, 436.

oblikuju likove unutar kojih se maskiraju. Oni djeluju kao elementi s kohezijskom funkcijom, odnosno očituju se kao mnemotehnički znakovi za čitatelja. To su likovi koji siju ili tumače slutnje, nadareni za pamćenje, uspomene, *flash-back*, citiranje predaka i sl. Sve su to figure spomenutog tipa lika.⁵⁰ Prema Hamonovu semiološkom konceptu lika kao znaka, svaki lik posjeduje svoje „označeno”, odnosno skup raspršenih oznaka. Takve oznake nazivaju se semantička etiketa. Ona je konstrukcija koja se ostvaruje kroz vrijeme čitanja, a ne već određena stabilna datost koja bi se trebala prepoznati.⁵¹ Hamon, dakako, predviđa uključivanje ideoloških oznaka u konstrukt lika pa navodi da ideološka pravila kombiniranja s drugim znakovima nameću filtriranje određenih kulturnih kodova,⁵² što ćemo upravo istražiti u predmetnoj analizi.

Tematiziranje žene u prostoru obitelji i šire zajednice stalno je mjesto literature koje je vrlo često odraz sociokulturnih izvanjskih prilika u kojima je djelo objelodanjeno.⁵³ Analizirajući tipske ženske karaktere kroz povijest hrvatske književnosti, Božidar Petrač navodi da se u hrvatskoj književnosti 19. i 20. st. otkrivaju obrisi novih ideja o ženi i „ženskoj prirodi”: ženski lik se postupno pojavljuje kao samosvojna individualnost kroz dva temeljna, sučeljena tipa (ovisno o nakanama pojedinog pisca). Prvi je tip žene majke, čuvarice obiteljskog ognjišta i nacionalnog bića, nositelja i promicatelja čistoće i nevinosti. Taj idealizirani tip žene prisutan je u cjelokupnoj hrvatskoj književnoj baštini. Istodobno, hrvatski je roman proizveo po uzoru na romanesknu tradiciju velikih literatura tip tzv. fatalne žene-*femme fatale*,⁵⁴ o čemu je značajnu studiju napisao K. Nemeč.⁵⁵

Tragajući za elementima ženskog pisma pitamo se je li ženska individualnost u konstruktima protagonistkinja S. Košutić narativno osviještena kao prostor samorealiziranja ili je potisnuta u skladu s društvenim normama koje propisuje zajednica, a čiji su odraz i spomenuti tipski karakteri, strogo binarno vrijednosno podijeljeni?

Mnoge stranice u trilogiji *S naših njiva* posvećuje Sida Košutić udovici Jeli Borekovoju koja je za Jelenu Hekman pomno osmišljen

⁵⁰ Usp. Isto, 436-437.

⁵¹ Usp. Isto, 439.

⁵² Usp. Isto, 460-461.

⁵³ Usp. Helena Sablić Tomić, Ženski likovi s prijelaza stoljeća, *Dani hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 27 (2001.) 1, 112-122, 112.

⁵⁴ Usp. Božidar Petrač, Lik žene u hrvatskoj književnosti, *Bogoslovska smotra* 60 (1991.) 3-4, 348-354, 352.

⁵⁵ Usp. Krešimir Nemeč, *Femme fatale u hrvatskom romanu 19. stoljeća (geneza i funkcija motiva)*, *Tragom tradicije. Ogledi iz novije hrvatske književnosti*, 1995.

i najcjelovitije izgrađen ženski lik.⁵⁶ Likom Jele Sida Košutić gradi semantičku etiketu idealizirane seljačke žene koja će odgoj svojih kćeri iznijeti sama, uz obavljanje svakodnevnih teških poslova, što je tipska karakterizacija koju možemo pronaći i u konstruiranju ženskih likova drugih hrvatskih književnica tog razdoblja, poput Mare Švel-Gamiršek, Mile Miholjević, Verke Škurla-Ilijić,⁵⁷ itd. I kod Sida Košutić se ostvaruje „ideologem idealne hrvatske majke u sklopu patrijarhalne matrice društvenih vrijednosti”,⁵⁸ prema kojoj je Jela glorificirana do razine svetosti. Jelinu semantičku etiketu usklađenu s kršćanskim svjetonazorom, tvore odlomci u kojima se naglašava njezina posebna ljubav prema nemoćnima i socijalno izoliranim (razvojno zaostao mladić Joža). Zanimljivo je, međutim, isticanje jedne poveznice između njih dvoje, kojom ih autorica smješta pod zajednički okvir upisivanja razlike, Drugoga i drugačijega. To je nemogućnost govora, nemogućnost upisivanja svoga iskustva u život zajednice, što jest element ženskog pisma: „Samo je Jožina sudbina nalik njenoj... Nikome se oni ne mogu izjadati. Joža zato što i ne zna govoriti, ona zato što mora šutjeti. Mora.”⁵⁹ Jelina semantička etiketa „idealizirana kršćanska žena i majka” realizira se osobito u trenucima kada upravo ona uspijeva k molitvi privući i žene i muškarce, iz čega izbija autoričin angažman: „Trebalo se, trebalo pripravljati na pokoru. Trebalo poslušati Jelu Borekovu, pa gledati da pridobiješ i druge... U mnoštvu bijelih rubaca crnilo se nekoliko muških glava. Čitava je soba jedna duša, jedan glas, jedna molitva.”⁶⁰

Posebni tip ženskog lika, a koji je također registriran u nasljeđu tipskih ženskih karaktera hrvatske književnosti kao *femme fragile*,⁶¹ do određene mjere postoji u liku djevojke Bete, Jeline kćerke. Na početku trilogije, u *Plodovima zemlje*, a sukladno crno-bijeloj karakterizaciji, Beta se pojavljuje kao tip dobre i lijepe žene koju iznad svega odlikuje poslušnost i nježnost. Uglavnom se pokorava ulozi koju joj je nametnulo patrijarhalno društvo. Međutim, kod Bete nailazimo i na razvojni moment, na odstupanje od uobičajenog mode-

⁵⁶ Usp. Jelena Hekman, *Uzvodno: književni portreti*, Ex libris, Zagreb, 2006., 153.

⁵⁷ Usp. Kornelija Kuvač-Levačić, Motivi ranih majčinskih praksa unutar konstrukcije književnih ideologema, *Bosanskohercegovački slavistički kongres*, Zbornik radova (Knjiga 2), Sarajevo, 2012., 321.

⁵⁸ Isto, 321.

⁵⁹ Sida Košutić, *S naših njiva*, Trilogija iz seljačkog života, Biblioteka Zrcalo, Krapina, 1999., 157.

⁶⁰ S. Košutić, *S naših njiva*, 229.

⁶¹ Usp. Dragan Buzov, „Progonjena nevinost” i *femme fragile*: Dva ženska lika u hrvatskom romanu od Šenoe do početka 20. stoljeća, *Republika* 52 (1996.) 5-6, 93.

la *femme fragile*, jer on podrazumijeva pasivnost u punom smislu riječi, potpunu šutnju i naivnost, nereagiranje na ljudsku zloću i prijetnje, ukratko - plošnost. Međutim, Beta se itekako zna i hoće izboriti za svoj (osobni) položaj: odbijajući mnogobrojne proscje, odbivši tjelesni kontakt s Jankom čak i neko vrijeme nakon vjenčanja, no jasno to argumentirajući vlastitim stavom koji proizlazi iz poznavanja toga muškog protagonista, bojeći se da je „(...) *tijelu samo do tijela*“.⁶² Iako prikazana kao moliteljica poput svoje majke, Beta predstavlja novu generaciju seoskih žena. Konstruirana je kao ženski lik koji spoznaje nametnutu joj ulogu objekta i tome se suprotstavlja, što je vidljivo npr. u svađama s Jankom: „Oholo bi svinula vrat i dobacila mu: s takovim čovjekom ne razgovaram. To bi učinila, to... Da ga ponizi.“⁶³ a on je kraj nje „(...)ispadao glupo i smiješno i nemoćno“.⁶⁴

Angažman autorice oko položaja žene u obitelji i društvu prepoznaje se u naturalističkom prikazivanju nasilja koje muškarci provode nad ženama, čega nije oslobođena ni Beta. Zanimljivo je mjesto na kojem se karakterizacija ženskog lika ostvaruje iznenadnom promjenom fokalizacije pripovijedanja. S vanjske fokalizacije čina nasilja, prelazi se na pounutrašnjenje fokalizacije kroz misli njenoga supruga, čime se konstruiraju muškarčevi ambivalentni osjećaji straha, divljenja i bijesa prema probuđenoj ženi:

„(...) Ne žali nju, ne prekora se što ju je udario... Žali sebe... što mu se ne divi, što mu ne odobrava. Žali sebe što ima takvu ženu... Voli njen struk. Do krvi bi se dao ogrepsti od živica, kad bi ga dijelile od njena topla i lijepa tijela koje se sviđa kao pahovka na vjetriću... Lud je, lud... Dakako, mudra glava! Prezire njevu pamet, prezire, prezire... Pamet prokletu... koja njega baca u prah... Koja iz njega hoće učiniti psa...“⁶⁵

Beta je ovdje umješno karakterizirana kao duhovno i intelektualno nadmoćan ženski lik, upravo tim uvođenjem tijeka misli muškog protagonista, pounutrašnjenjem njegove perspektive. Tim plastičnim prikazom psihodinamike odnosa muškarca i žene, Sida Košutić ostvaruje još jednu poveznicu sa ženskim pismom svoga vremena, i to na sadržajnoj i narativnoj razini, jer smo sličan postupak karakterizacije žene kroz unutrašnju fokalizaciju muškog pro-

⁶² S. Košutić, *S naših njiva*, 56.

⁶³ S. Košutić, *S naših njiva*, 231.

⁶⁴ Isto, 231.

⁶⁵ Isto, 227.

tagonista ranije mogli vidjeti kod, primjerice, Jagode Truhelke,⁶⁶ ali i drugih njezinih prethodnica i suvremenica.

Tematika trudnog ženskog tijela i stanja koje, kada je u pitanju bila Beta, nije prikazano kao mirno i sretno iščekivanje, u skladu s dominantnim kulturalno upisanim obrascem, također ukazuje na element tipično ženskog iskustva. Iako uzdiže iskustvo majčinstva na razinu svetosti, Sida Košutić otvoreno progovara i o ambivalentnosti kojom društvo, pa čak i sama obitelj žene, dočekuje trudnoću. Tu ambivalentnost uprizoruje upravo Beta (u *Bijelim tišinama*): „Trudna, svakim danom biva teža, ujutro su joj udovi umorni zamalo kao i uveče, a pod krovom ne dolazi prava riječ ni s koje strane. Svi se međusobno obilaze kao rastrčani psi i čovjek nikad ne zna, odakle će ga ugristi.”⁶⁷

„Obuhvativši je plamenim pogledom, Toma se nanovo razviče i udari kleti i psovati život, sudbinu, a najviše nju i Janka, upirući osobito oči u njen trbuh. Na kraju prasne kletva na plod njene utrobe.”⁶⁸

Na drugome mjestu nailazimo na primjer subverzivnog odmaka autorice od patrijarhalnog tumačenja Isusova nauka kojim se verificira ponižavajući položaj žene. To je trenutak kada Beta, sva shrvana poremećenim odnosima u obitelji, odlazi na majčin grob i u duhu vodi razgovor s njom.

„-(...)Muška glava je velik gospodin. Malo je gdje muž kršćanska duša. Kuju će pogladiti, ali ženu udariti. Zato je za ženu najbolje da šuti i strpljivo se pokorava. Ja sam na kršćanskom nauku učila, da je muž glava, a žena se mora pokoravati...”

- Isus je to...odredio?

- Ja ne znam. Možda sam sveti Isus nije tako rekao... Ali mene su tako učili i ja sam se uvijek toga držala.”⁶⁹

Posve je jasno da problematizacijom položaja svojih ženskih likova autorica problematizira odnos stvarne evanđeoske poruke i njezina tendencioznog tumačenja, prilagođavanja Riječi Božje čovjekovim normama, umjesto čovjeka božanskim, kako su predočene u Evanđelju. Autorica taj nesklad ispisuje upravo kroz temu odnosa muškarca prema ženi, koji na više mjesta u trilogiji oslikava animalističkom metaforikom. Žena se u socijalnoj zajednici zagorskog

⁶⁶ U romanu *Plein air* (1897.) Jagode Truhelke koji se smatra jednim od tekstova začetnika hrvatskoga ženskog pisma.

⁶⁷ S. Košutić, *S naših njiva*, 355.

⁶⁸ Isto, 362.

⁶⁹ Isto, 378.

sela njezina vremena izjednačava ili čak postaje manje vrijednom od tegleće životinje ili kuje, kao krajnji kontrast Isusovom postupanju prema ženama, neovisno o tome jesu li predstavnice neprijateljskog naroda, udovice ili javne bludnice. Ta se subverzivna upitanost u opravdanost na pogrešnim temeljima izgrađenog svijeta muškaraca i žena ostvaruje konkretnim Betinim djelovanjem u romanu, odnosno njezinom semantičkom etiketom. Naime, za razliku od svoje majke Jele, Beta ne pristaje na šutnju i postavlja mužu izravno pitanje: „Reci ti meni... što sam ja u toj kući? (...) Hoću znati jesam li samo marvinče ili sam žena?”⁷⁰ Stoga i Helena Sablić - Tomić primjećuje da je prostor naglašavanja Betine osobnosti aktivna pozicija i ovom ženskom liku priskrbuje etiketu različitosti, zato i moguću odbacenoost od obitelji i šireg društvenog konteksta.⁷¹ No, zbog svoje pozicije bunta, Betina semantička etiketa ne gubi na elementima kršćanski poimane svetosti, kao spoja unutrašnjeg bogotraženja i sebedarja do razine osobne žrtve, što sve Betin lik zadržava.

Trilogija donosi i lik „slobodne” žene, Eve Krušnjakove. I makar je nositeljica velikog broja obilježja koja je vezuju za tip *femme-fatale*, i kod nje se tijekom čitave trilogije događa individualni razvoj. Poznato je da su frustracije epohe, moralne dvojbe, potisnute traume i kompleksi našli svoju tematizaciju upravo u liku fatalne žene,⁷² kao i da se stroga crno-bijela polarizacija likova može povezati s činjenicom da svaka ideologija pretpostavlja nesnošljivost i isključivost pa je pod takvim uvjetima lik ideološkog protivnika „zlikovac”, a lik iz vlastitog tabora jednobojna figura s pozitivnim predznakom.⁷³ Međutim, kod karakterizacije ženskih protagonista S. Košutić takva polarizacija ipak izostaje. Naime, iako Eva u prvom romanu uglavnom slijedi tip fatalne žene uz primarnu težnju za slobodom, već u drugom dolazi do povlačenja, kajanja, straha. Karakterizacijom mjestimice podsjeća na Kozarčevu Tenu, s time što Eva odrasta bez oca, uz majku koja ju odbacuje i brata Jožu, zaostalog u razvoju, čime se sociopsihološki motivira njezin moralni relativizam: „A što je u tome zla? Kakovo je zlo, ako je namami čiji jači pogled, pa mu povjeruje i pusti se čijim rukama? Nije ona kriva, nije... Ona je tek mlada i zdrava... A ta snaga zdrave mladosti sapeta je kao kakovim lancem...”⁷⁴ I dalje otkriva:

⁷⁰ Isto, 355.

⁷¹ Helena Sablić-Tomić, *Gola u snu: o ženskom književnom identitetu*, Znanje, Zagreb, 2004., 46.

⁷² B. Petrač, *Lik žene u hrvatskoj književnosti*, 353.

⁷³ Nikola Milošević, *Ideologija, psihologija i stvaralaštvo*, Beletra, Beograd, 1990., 72.

⁷⁴ S. Košutić, *S naših njiva*, 99.

„Mati i Joža su taj lanac... koji je godinama steže oko vrata. U toj kući, gdje vazda živi s njima, guši se, tijesno joj je, bude joj kao da je i sama suluda, pa onda bježi, otme se i srlja u naručja. Mislila je da će je jedan od njih odvesti iz tog pakla... Da će je osloboditi lanca... Zauvijek se riješiti crna zatora svake vedrine...”⁷⁵

U kontekstu ženskog pisma primjećujemo tematizaciju odnosa majka-kći koji je ovdje narušen i kao takav bitno utječe na formiranje Evina identiteta: „Hladno je sve, kao i njena mati.”⁷⁶ Majčin strah da joj Eva ne donese u kuću „sramotu” (dijete) manifestirao se Evinim odmakom od ikakve ideje vlastita majčinstva u prvom romanu: „A kakvu sramotu?! Nije Eva luda. Dok je u Velikom Selu primalje, neće ona zatrudnjeti ni kao žena, makar se Marko požderao od želje da mu rodi sina.”⁷⁷ Odnos majke i kćeri bio je toliko nesnošljiv da je majka na smrti dozivala samo sina Jožu, a nju nije ni prepoznala. Međutim, u *Maglama*, drugom romanu trilogije, „(...) materine suze progonile su je neprestance i pekle joj dušu, jedna po jedna, kao živa žeravica”.⁷⁸ U istom romanu patnja je njezin ožiljak, kao posljedica odbačenosti. Naime, žena ljubavnica označena je u egzistencijalnom prostoru, njezina je moralna slabost nužno vodi do kazne koja se materijalizira obično preko vidljivih tjelesnih ili pak nevidljivih duhovnih *ožiljaka*.⁷⁹ Definicija *ožiljka* metaforička je oznaka moralno propalih žena, udovica ili napuštenih žena koje se prepuštaju nagonima i u njemu nalaze egzistencijalni smisao.⁸⁰ U ovoj situaciji ožiljak je mjesto preko kojega oblikovanje ženskog lika Eve dobiva novu psihološku dimenziju. Njezina je povrijeđenost osviještena smrću majke i osjećajem napuštenosti, kao i nagomilanim posljedicama promiskuiteta. Helena Sablić - Tomić drži da „(...) uvođenjem ožiljka dolazi do preokretanja naracije koja naglašenu razliku tematiziranog ženskog lika u odnosu na egzistencijalni kontekst počinje relativizirati kako bi se ipak uspostavila harmonija sa socijalnom zajednicom kojoj pripada”.⁸¹

---

⁷⁵ Isto, 100.

⁷⁶ Isto, 150.

⁷⁷ Isto, 144.

⁷⁸ Isto, 159.

⁷⁹ Vidi: Julija Kristeva, *Moći užasa, Ogled o zazornosti*, Naprijed, Zagreb, 1989., 188-191.

⁸⁰ H. Sablić-Tomić, *Ženski likovi s prijelaza stoljeća*, 116.

⁸¹ Isto, 117.

Kao i drugi slični likovi u hrvatskoj književnosti, i Eva se uda je bez ljubavi, misleći da će na taj način u braku moći živjeti slobodu. Vode je isključivo osjećaji: „Eva ništa ne misli. Eva sve osjeća.”⁸² Krešimir Nemeć ističe paradoks da je fatalna žena s jedne strane i gola aktancijalna *funkcija*, ali i individualiziran lik u koji je autor uložio sve svoje karakterizacijske sposobnosti i svu svoju fantaziju, pa i u tome vidi tajnu produktivnosti toga lika u hrvatskom romanu 19. stoljeća.⁸³ Evin lik se u ovu tvrdnju ne uklapa jer će njime Sida Košutić, u skladu sa svojim kršćanskim angažmanom, ponuditi posve drukčiju paradigmu razvoja fatalne žene, a ne toliko fantazijsko uživiljavanje u zastrašujuće, kobne, a ujedno i privlačne aspekte, koje su dominantno razvijali muški autori.

Kada se napokon Eva suoči s Betom i prizna joj da je s magijskim ciljem izazivanja nesreće podmetnula dva noža ispod daske Betina i Jankova kućnog praga na sam dan njihova vjenčanja, ona traži Betin oprost. Ova situacija Evinog priznanja dolazi kao *deus ex machina*, ali ne zbog toga što književnica ne zna kako bi drukčije rasplesla fabulu, nego da bi ponudila rješenje u skladu s kršćanskom idejom pokajanja i praštanja, ali koja uz to oslobađa i samu ženu razvijajući njezinu ljudskost: „(...)s Eve sve više pada čarobnjačko ruho i ona postaje živa obična žena od krvi i mesa. Žena, koja sad plače... Bog zna zašto.”⁸⁴

Primjećujemo da Sida Košutić ne odabire uobičajeni model kazne u smislu tragičnog završetka za fatalnu ženu, što smo ranije u hrvatskoj književnosti susretali u motivima mahnitosti, ludila, ubojstva, samoubojstva, i sl.⁸⁵ Prilikom oblikovanja i karakterizacije svoga „negativnog” književnog lika, autorica ga nadograđuje motivima priznanja vlastita zla, razvija ga kroz primanje oprosta od oštećene protagonistkinje (Bete) i time dovodi do pokajanja. Tako se tip „fatalne žene” približava evanđeoskom modelu „pokajane bludnice” koju spašava Kristova ljubav upisana u konstrukt lika Bete. Međutim, Eva se time ne pretvara u plošni lik jer na njoj ostaje kao posljedica ranijih loših izbora trajna tuga zbog nepovratno izgubljenog materinstva. Ovaj postupak razbijanja literarnog kalupa kojim su muškarci konstruirali tip fatalne žene daje primjer sinergije autori-

⁸² S. Košutić, *S naših njiva*, 150.

⁸³ K. Nemeć, *Femme fatale* u hrvatskom romanu 19. stoljeća (geneza i funkcija motiva), 58.

⁸⁴ S. Košutić, *S naših njiva*, 275.

⁸⁵ Laura - Lara Ante Kovačića osuđena je na smrt strijeljanjem, Melita Josipa Eugena Tomića završava u umobolnici, Klara Ungnadova A. Šenoje je poludjela, Krležin Leone probada vrat barunici Castelli u *Glembajevima*, itd.

čina kršćanskog angažmana i zalaganja za položaj žene. Međutim, materinstvo samo po sebi nije temelj ženskoga identiteta, kao što to nije ni jedna njezina biološka ili socijalna funkcija, jasno se iščitava iz istoga angažmana.

ZAKLJUČAK

Bez kršćanske duhovnosti, prema konceptu ženskog pisma kako ga je ostvarivala Sida Košutić, nema ni poboljšanja socijalnog položaja žene, a ni napretka humanih odnosa u obitelji i društvu, što se iščitava kao zajednički nazivnik, odnosno temeljna narativna ontomska figura pod kojom su u romanima trilogije *S naših njiva* uključena oba predmetna ideologema (katolički i predfeministički - žensko pismo). Sida Košutić poput ostalih suvremenica obrađuje utvrđene temate ženskog pisma: odnose majke i kćeri (jednako one skladne, kao i one narušene, te njihove posljedice), zatim odnose žene i muškarca, specifična ženska tjelesna iskustva (spolnost, trudnoća, majčinstvo), položaj žene u obiteljskoj i široj društvenoj zajednici (traumatizacija ženskog tijela, nasilje muškarca nad ženom u obitelji), zatim temu intelektualnog i duhovnog razvoja žene, naglašeno povezanu uz kršćanski ideologem i ostvarenu uključivanjem evanđeoskog prototeksta o ženi. Očituje se to kroz rekontekstualizaciju semantičke etikete tipskog karaktera fatalne žene (lik Eve) koji u ovoj trilogiji zadobiva obilježja raskajane pokajnice, odnosno odmiče se od plošnog kulturalnog proizvoda muške fantazije, ne postajući pritom novi plošan proizvod promijenjenog predznaka. Druga je rekontekstualizacija semantičke etikete tipskog karaktera krhke žene (*femme fragile*) u liku Bete koja u poziciju otpora ulazi upravo iz duboke svijesti o vlastitom ljudskom dostojanstvu koju joj daje vjera u sebe kao sliku Božju. Dolazimo do zaključka da kršćanski (katolički) angažman književnice nikako ne umanjuje niti relativizira angažman oko pitanja ravnopravnosti žene, a niti uskraćuje pristup problematizaciji njezina položaja u hrvatskom društvu prvih desetljeća 20. stoljeća, kao ni kritiku patrijarhalnog tumačenja odnosa muškaraca i žena, pogotovo kada se ono legitimira tendenciozno interpretiranim sadržajima Svetog pisma. Time se pokazuje nova razina recepcije tekstova Side Košutić, koja očito mora uključivati dublje razumijevanje međudnosa obaju promatranih ideologema (u njezinim tekstovima oni nisu antagonizirani), kao i šireg konteksta njezina stvaranja koje je ravnopravno gradilo hrvatsku književnost 20. stoljeća, a nikada nije bilo sustavno i iz različitih metodoloških i teoretskih perspektiva do kraja istraženo.

WOMEN WRITING AND CATHOLIC ENGAGEMENT
IN SIDA KOŠUTIĆ'S WORK

Summary

The paper explores the interaction between two ideologies (Catholic and prefeministic) in the texts of Sida Košutić through the aspect of constructing female characters in the romanesque trilogy *From Our Fields* (1944), composed of novels: *Fruits of the Earth* (1936), *Mists* (1937) and *the White Silences* (1940). Prefeminism and the movement of Croatian Catholic literature are developing in about the same time (the first decade of the 20th century), and in the contextualization of the subject of research one should not neglect the simultaneous representation of the Catholic women's movement in Croatia. Therefore it is not unusual that Sida Košutić, besides the Christian, Catholic engagement, equally writes about the themes of the so called female letter. The research shows that the Catholic engagement of the writer does not diminish or relativize her engagement in women's equality, nor does it deny her access to the problematic position of women in the Croatian society during the first decades of the 20th century, where the writer does not fall into the trap of double tendency that would violate the aesthetic level of the text. By including the evangelical prototext Sida Košutić resemanticizes the two most frequent female character in the Croatian literature (fatal type and fragile type of a woman, *femme fatale* and *femme fragile*) promoting the idea of the identity of a woman which is, according to Christian spirituality, rooted in its being created in God's image and thus equivalent to man's. Thus, we discover a new level of reception of the texts of Sida Košutić, which apparently has to include a deeper understanding of the relationship between the two ideologues (in her texts they are not antagonized), and hence the wider context of her creation that has equally built the 20th century Croatian literature and for ideological reasons has never been systematically and fully explored by diverse methodological and theoretical approaches.

Key Words: Catholicism, Prefeminism, Women's Letter, Sida Košutić, *From Our Plants*